

Елліна ЦИХОВСЬКА, кандидат філологічних наук,
директор Науково-дослідного інституту
слов'янознавства та компаративістики, доцент кафедри
української та зарубіжної літератури

КАТАСТРОФІЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Катастрофізм, що проявився наприкінці XIX ст. як тип історіософсько-моральної свідомості, знову загострився після Першої світової війни, Жовтневого заколоту 1917 р., громадянської війни й нарешті визвольної війни 1920 р., безпосереднім учасником яких був український поет-емігрант Євген Маланюк. Поразка і розпад УНР і вимушена еміграція сприяли формуванню катастрофічного світобачення митця.

Ці чинники поділили його світ на «тут» і «там», де концепт «тут» означав уже не батьківщину, а інші країни тимчасового перебування, а слово «там» містило спомин про загублену Аркадію, яку відтворював поет. Справжня драма передається через постійні антиномії-порівняння: тут — там, зараз — тоді, з одними — іншими: «*Там свист херсонського простору! / А тут: в вікні опустиш штору — / І н'єш, самотній, смертний біль*» [2, 98].

Сприймаючи епоху як ворожу, криваву, хижу, страшну, гірку, Є.Маланюк відчуває самотність у цьому світі, меланхолію і відчай, які підсилюються і вдачею поета:

Один, —
яким же криком ще маю кричати
Крізь історії чорний вітер,
Страшної епохи син? [2, 103].

Стомилась спалені уста
Кричать анафему епохам [2, 63].

Сама доба — глухий Бетховен,
Сама доба — сліпий Гомер [2, 425].

Поета страшить невідомість майбутнього:

Та страшно, страшно жись минулим...
Будучина... глухий туман [2, 77].

Маланюк використовує мотив кінця світу, не раз порівнює епоху з «апокаліпсисом»:

Серцем спаленим — все пережито
В апокаліпсі хижих літ [2, 117].

Де апокаліпс тих пророків,
Що поведуть в останній штурм? [2, 65].

З апокаліпси піль Твоїх, з пекла Твоєї краси [2, 155].

Окрім іменника *апокаліпсис*, застосовуються і прикметники, утворені від нього: «апокаліптична тишина», «апокаліптичний звір» тощо.

Невід'ємними атрибутами Апокаліпсиса є вода і вогонь, наділені, за біблійною символікою, і руйнівною, й очищувальною силою. За Одкровеннями Івана Богослова, кінець світу розпочнеться потопом, після якого буде вогонь. У такій послідовності ці сили не можуть зашкодити одна одній. Вода у Русі-Україні вважалася символом творення і водночас знищення, початком і кінцем; Праматір'ю Світу [3, 29]. Вогонь (Сварог) як первісна матерія чоловічої статі схожий за семантикою на воду через руйнівну і живу силу, силу очищення, пов'язаний, за віруваннями праукраїнців, з Даною — богинею рік, поєднавшись з якою, він утворив Землю та всі речі на ній [3, 28].

Вода і вогонь у поезіях Маланюка виконують традиційну для них роль забуття і спогаду, очищення і відродження:

Дністер тече прудкіш...
І все стирається — розлука, зморшки, роки.
І все вертається — дідизна, юність, даль [2, 412].

Вогненна кара покара простори,
Стара земля відродиться в огні [2, 168].

Розчарування добою, народом, що не підтримав своїх ватажків, вилилося у Маланюка в амбівалентне ставлення до України, розкрите в антиноміях добра і зла, святості і безбожжя: то «Степова Еллада» —

«антично-ясна», «Мадонна диких піль», біблійна Марія, то «Чорна Еллада» — «Антимарія», «відьма», «зрадлива бранка», «проклятий край», «повія ханів і царів». Причому, за влучним зауваженням Ю.Коваліва, цікаво те, «з якою протейчною легкістю «Степова Еллада» перетікала у «Чорну Елладу» [1, 50]. Є.Маланюк ненавидить свою Вітчизну за невинуваті мрії, засуджуючи і проклинаючи її зі всією пристрасною й експресією, на яку здатен поет:

Будь проклята в пратьмі своєї ночі
Всією пристрасною майого гніву!
Всім божевіллям майого натхнення! [2, 209].

Поетика крайнощів, породжена суперечностями дійсності, постає як риса світосприймання, як вияв болісної любові до України і водночас недовіри до неї, що межує з прокляттям. Діархія почуттів любові й ненависті — феномен, який можна спостерігати у таких поетів, як Т.Шевченко, І.Франко, П.Куліш, А.Міцкевич, М.Лермонтов, П.Чаадаєв.

У реляції «народ-творець» Маланюк наголошує на відсутності духовної єдності народу зі своїми героями, вважаючи народ винним у власних бідах. Він так характеризує тип українця:

Зрадливий, хитрий, темний і ледачий... [2, 418].

Каліка виклятий — такий він і донині:
Сліпий кобзар — співа свій вічний жаль.
Тюхтій — хохол... [2, 588].

Циклічність часу повертається негативною стороною до письменника, передаючи марність спроб щось змінити:

І все повернеться ізнов на давні кола
Поглиблювать довічну колію [2, 437].

Утім, крізь катастрофічні мотиви безнадії проходить романтична реляція будови світу життя—смерть—життя, у якій Євген Маланюк дає Україні шанс на щасливе майбутнє.

Крізь гноїща, крізь цвинтарі руїн
Буятиме нестримний рух природи,
І, замість цих калічних україн,
Рослинами зростатимуть народи [2, 167].

На думку Є.Маланюка, кожна поневолена нація сповідує месіанство як вищу форму національної ідеології. І Україна може стати обітованою землею, до якої Мойсей вів свій народ з єгипетського полону. Муки України повинні врятувати світ:

А я згораю і борюся,
Щоб над ланами України
Засяла Ханааном — Русь [2, 56].

Земля в поезії письменника сакральна не тільки в діяннях її народу, а й сама по собі, що передається поєднанням романтичної персоніфікації з пантеїстичними мотивами. Для образу України характерний біблійний мотив страждання, через який вона прийде до визволення. Україна в інтерпретації Є.Маланюка — великомучениця, яку вирізняє одна із традиційних християнських чеснот — покора. Ця риса передається у творі в мотиві мовчання, німоти:

Час, Господи, на самоту й покору [2, 426].

Після страждань на Україні-землі народиться Спаситель — Христос, який для українців був символом їх прагнень, бо через страждання отримав вічне життя. У приході Месії він убачає здійснення своєї давнішої мрії — здобуття незалежності України: «Припонтійським степам породи степового Месію, Мадонно Диких Піль». Роль Месії має взяти на себе державний муж, схожий на біблійних пророків, образи яких — Мойсея, апостола Петра, Єремії, святого Пантелеймона, а також Ангела, Архангела, Голуба-духа — він інтерпретував у своїх поезіях.

Митець знаходить Провідника і серед історичних постатей — Карла XII, Наполеона, короля Данила, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Максима Гонти, Івана Залізняка та сучасності — Симона Петлюри, генерала Василя Тютюнника:

І вслід Мазепі і Петлюрі
Підуть полки нових Мазеп [2, 223].

Митець широко використовує символіку крові з різними її лексемами і втіленням у червоному кольорі: «рубіні крові», «кривавим туманом повитий», «під закривавлені пісні». За символічним значенням, кров — це праобраз вищої крові, яку пролив Ісус Христос на хресті за рід людський. Тому кров жертвних тварин вважалася священною і використовувалась як засіб очищення, спокутування та умилювання [3, 76].

Маланюк цікавився античною філософією та її принципами антропоморфізму, звідси і персоніфіковане змалювання образу землі, країни. Природа, найчастіше учасниця подій і конфліктів між людьми, виконує у нього і протилежну роль, контрастуючи своєю красою, змальованою у стилі романтизму, з картинами катастрофізму.

Отже, катастрофічні мотиви у творчому доробку Є.Маланюка виникли через життєві переживання. Поет частково покладає провину за негаразди свого народу на тип українця.

Література

1. Ковалів Ю. «Празька школа»: на крутосхилах «філософії чину»: Навч. посіб. — К.: Б-ка українця, 2001. — 120 с.
2. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. Т.Салига. — Л.: УПІ ім. Івана Федорова; Фенікс ЛТД, 1992. — 686 с.
3. Словник символів / За заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. — К.: Народознавство, 1997. — 156 с.